

GONDOLATOK AZ ADMONTI KÓDEXBŐL HIÁNYZÓ
KAPITULUMOKRÓL

Tudós történészeinket a 19. század közepétől napjainkig foglalkoztatja az a kérdéskör, hogy miből adódhat az Admonti kódex és a későbbi kéziratok kapitulum-számának különbözősége, és ezzel összefüggően, hogy mikor, hogyan keletkezettek a Szent István nevéhez kapcsolt dekrétumok.

Köztudott, hogy első királyunk neve alatt összesen 56 kapitulum maradt ránk, de nem ismerünk olyan kéziratot, amely valamennyit magában foglalná. Jelenleg tizenkettő I. István törvényeit is tartalmazó kéziratról van tudomásunk, noha ezek közül csak kilencet tanulmányozhattunk mai lelőhelye ismeretében, illetve a kilencből is egynek, Budai János 1406-ra datálható kódexének, csak 18. századi, kissé pontatlan másolatát láthattuk.¹

A kilenc kézirat a kapitulumok számát tekintve alapvetően két redakcióra osztható. Az egyikhez tartozik a 12. századi, Kosztolnyik szerint 12. század közepi,² Admonti kódex,³ a másikhoz az összes többi, túlnyomóan 16. századi kézirat. Megjegyeznénk, hogy a későbbi nyolc kézirat is az István-törvények szövegszerű összehasonlítása alapján két csoportra bontható. Az egyiket a Budai János-féle,⁴ a Thuróczi-kódex,⁵ az Iványi Béla által 1926-ban felfedezett és leírt, feltehetően 1578-ra datálható, Debreceni Református Kollégium kódexe,⁶ valamint az elején csonka, 16. század végi Besztercebányai kézirat⁷ alkotja. A másikat: a 16. század elejére datálható, Kovachich József Miklós *Notitiae praeliminares ...* című művében⁸ Kollár-féle I. kódexnek⁹ nevezett kézirat, az ismert Ilosvay-kódex,¹⁰ a keletkezését 1558 körüli

¹ A Budai János-féle kódex másolatának jelzete: OL, I/7 Kollár-gyűjtemény, „Weiss 152 (267)” r. sz. 55. A tizenkét kódex ismertetése: JÁNOSI MONIKA: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek, MKsz 94. (1978) 3—4. 225—254.

² Z. J. KOSZTOLNYIK: *Five eleventh century hungarian kings: their policies and their relations with Rome*, New York, 1981., 110. A kötet felhasználását *Makk Ferenc* szíves segítségének köszönhetem.

³ OSZKK, Cod. Lat. 433., kritikai kiadása: BARTONIEK EMMA: *Szent István törvényeinek XII. századi kézírata, az Admonti kódex. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek hasonmásai I.*, Bp., 1935.

⁴ Először A. F. Kollár tesz említést róla Kálmán törvényeivel kapcsolatban. (*De originibus et Vsu perpetuo potestatis Legistratoriae circa sacra Apostolicorum Regum Vngariae, Vindobonae, 1764.*, 19. old. I. jegyz.) Elmondja, hogy a bécsi udvari könyvtárban található 414. sz. alatt ama kódexek között, amelyeket még kritikailag nem vizsgáltak meg. A kézirat már a 19. században sem volt meg. Vö. JÁNOSI: i. m. 228—232.

⁵ OSZKK, Cod. Lat. 407.

⁶ Debreceni Református Kollégium Könyvtára, R 466. Vö. IVÁNYI BÉLA: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*, Bp., 1926., 57—60. old. 101. jegyz.

⁷ OSZKK, Fol. Lat. 522.

⁸ KOVACHICH, JOSEPHUS NICOLAUS: *Notitiae praeliminares ad Syllogen decretorum comitialium*, Pest, 1820.

⁹ OL I/7 Kollár-gyűjtemény, „Blau 85 (250)” r. sz. 32.

¹⁰ OSZKK, Fol. Lat. 4023. Vö. utoljára LADÁNYI ERZSÉBET: *Az Ilosvay-kódex keletkezésének körülményei* /Sinkovics Emlékkönyv/, Bp., 1980., 169—179.

időre tehető, Kovachich alapján Nádasdy-féle nagyobb kódexnek¹¹ nevezett kézirat, valamint annak 1583-ra datálható másolata, az OSZKK-ban őrzött Festetics-kódex¹². Noha a két csoport kézírataiban az István-féle dekrétumok szövegét figyelembe véve található eltérés, mindenképpen közelebb állnak egymáshoz, mint az Admonti kódexhez.

Törvényeink legrégibb őre köztudottan első királyunk törvényeit két könyvre bontja és mindössze 50 kapitulumot hoz, a későbbiek bontás nélkül 55 önálló fejezetet tartalmaznak.¹³

Az önálló kapitulumok számának különbözősége az egyes kódexekben két tényezőtől függ: a másolók önkényétől és a hiányzó fejezetek számától. A másolók vagy egy cím alatt hoztak két olyan kapitulumot, amelyek más kéziratokban két cím alatt szerepelnek, vagy fordítva. Így az összes kódexben meglévő fejezeteket figyelembe véve — habár a szövegben nincs hiányosság —, mindössze egy kapitulumszámot veszít az Admonti kódex a többihez viszonyítva.¹⁴ A két szerkesztés kézírataiból hiányzó fejezeteket vizsgálva a következő a helyzet: az Admonti kódex kettő, a későbbiek hat olyan kapitulumot is magukban foglalnak, amelyek hiányoznak a másik szerkesztés fejezetei közül. Csak az Admontiban meglévő két törvénycikket: „De evagatione gladii” (I. 16.) illetve a „De his, qui alienis servis libertatem acquirunt” (I. 21.)¹⁵ címűt valószínűleg szándékosan hagyhatta ki a későbbi gyűjtemények őse, hiszen rubrumaik minden előzetes kapitulum-címfelsorolásban még benne találhatóak, sőt a Debreceni kézirat az utóbbi kapitulum rubrumát egy helyen fejezetcímként is hozza.¹⁶ Azonkívül a csak az Admonti kódexben meglévő két kapitulumhoz hasonló jogesettel találkozunk azon fejezetek között, amelyek az összes kódexben megvannak, illetve a nekik megfelelők fellelhetők a másik szerkesztés kézírataiban. Így a kardrántással kapcsolatos az Admonti II. 12—13. (másik szerkesztés szerinti 46—47.), illetve csak a későbbi kéziratokban meglévő 48—49. kapitulumok;¹⁷ a szolgák felszabadításával foglalkozik az Admonti II. 5. (későbbi kéziratok 38.)¹⁸ kapitulum.

Egészen más a helyzet az Admontiból hiányzó fejezetekkel, ezek közül is főként a tizedről és a királyi udvar vagy vár élére állított szolgák tanúságáról szólókkal. Még hozzájuk hasonló jogesettel sem találkozunk István törvényei között. Miért maradtak ki az Admonti kódexből? Lehetséges lenne, hogy az őskérdetűkhöz korban feltétlenül közelebb álló 12. századi kézirat ezeket nem ismerhette, hogy mind a hat kapitulum későbbi interpoláció eredménye lenne, mint ahogy azt pl. 1849-ben Endlicher¹⁹ vagy később, 1938-ban Bónis György²⁰ feltételezte?

¹¹ Bp-i Egyet. Könyvt. Kéirattár G 39.

¹² OSZKK, Fol. Lat. 4355.

¹³ Kivéve az elején csonka Besztercebányai kéziratot, amely a „De his, qui petunt alienas ancillas in uxores” című (ZÁVODSZKY: I. 29.) kapitulummal kezdődik. Vö. ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege), Bp., 1904., 150.

¹⁴ A fejezetek sorrendje mindkét szerkesztés kódexeiben ugyanaz, kivéve a Kollár-, Ilosvay-, Nádasdy-, Festetics-kódexeket, amelyek a „De homicidiis” rubrumu kapitulumot (ZÁVODSZKY: I. 14.) beillesztik a „De periuriis” (ZÁVODSZKY: I. 17.) és a „De libertis” rubrumu (ZÁVODSZKY: I. 18.) kapitulumok közé.

¹⁵ ZÁVODSZKY: i. m. 146., 147—148.

¹⁶ Az Admonti kódex 22. fejezete második felének „Item de eodem” címe helyett (ZÁVODSZKY: i. m. 148.).

¹⁷ ZÁVODSZKY: i. m. 155.

¹⁸ Uo. 154.

¹⁹ ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS: Die Gesetze des heiligen Stéphan. Ein Beitrag zur ungarischen Rechtsgeschichte, Wien, 1849., 19.

²⁰ BÓNIS GYÖRGY: Szent István törvényének önállósága, Századok, 1938., 480—481.

Talán elfogadhatjuk ezt az elméletet a 48. „De gladii vulneracione” és a 49. „De gladii evaginacione sine vulnere”²¹ kapitulumokkal kapcsolatban, hiszen pontosabban, szabatosabban körvonalazzák a jogeseteket, mint az Admonti kódex túlságosan is szigorú „De evaginacione gladii” című I. 16.²² fejezete. Ellene mond viszont ennek a teóriának, hogy az idézett kapitulumok szervesen kapcsolódnak az előttük álló, az összes kéziratban meglevő két kapitulumhoz, sőt ha a négy fejezetet együtt vizsgáljuk, bizonyos fokozatosság is tapasztalható. Az Admonti II. 12. (többi kézirat: 46.) kapitulum a kardrántásról szól, ha emberölés történik; a II. 13. (többi: 47.) a kardrántásról, ha csonkítás történik; a csak a későbbi kéziratokban meglevő 48. kapitulum a karddal való megsebesítéséről; a 49. pedig a kardrántásról szól, ha sebesítés sem történik.

Elképzelhető a későbbi interpoláció a „De conspiracione regis et regni” rubrumú 51.²³ kapitulummal kapcsolatban is, mint ahogy azt Endlicher, később Bónis György feltételezte, hiszen az excommunicatioval való pusztá fenyegetés világi nyomaték nélkül nem valószínű, hogy súlyos büntetés lett volna a kereszténnyé válás útján csak az első lépéseket megtevő István-kori társadalom számára, noha a hívek közösségéből való kiátkozás eszköze már régen ismeretes volt.²⁴ Karácson Imre szerint e kapitulum a 847. évi mainzi zsinat V. kánonjára emlékeztet,²⁵ és hasonlóan vélekedik Váczy Péter is 1958-ban megjelent Bónissal vitázó tanulmányában.²⁶ Egyet lehetne érteni Bónis György azon megállapításával is, hogy a felségsértés kísérletének és arról való pusztá tudomásnak, a feljelentés elmulasztásának büntető szankcióval való ellátása olyan jogászati finomság, amely a 11. század elején, egy nemzet első törvényei között nem képzelhető el, és így a kapitulum utolsó két mondatát²⁷ később, Bónis szerint vagy a szentté avatás körül, vagy Kálmán király idejében interpolálhatták.²⁸ Ezt az elméletet támasztaná alá a „De successoribus regalium beneficiorum” című, az Admonti II. dekrétum 2.²⁹ kapitulumának hasonló témájú részlete: „Ast si quis in consilio regie mortis aut tradicionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sentencie”, mert a későbbi kéziratok az 51. fejezet „betoldásával” e kapitulumot úgy módosították, hogy az egész mondatot az „ipse vero ... subiaceat sentencie” kifejezés kivételével kihagyták. Ellentmondani látszik viszont ennek a teóriának, hogy például a hitelesnek elfogadott pécsi oklevélben találkozunk az „anathematizetur” főnévi alakjával „anathema perpetuum” kifejezés formájában.³⁰

Ugyanezen kapitulum első mondatában az asylum-jog negatív említése sem feltétlenül valamelyik későbbi király törvénycikkének István nevére datálása, hiszen az

²¹ ZÁVODSZKY: i. m. 155.

²² Uo. 146.

²³ Uo. 155.

²⁴ Vö. ENDLICHER: i. m. 19; BÓNIS: i. m. 466., 480—481.

²⁵ KARÁCSON IMRE: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya, Győr, 1888., 30.

²⁶ VÁCZY PÉTER: Korai magyar történelmünk néhány kérdéséről, Századok, 1958., 344.

²⁷ Amit már ZÁVODSZKY a Thuróczi- és Ilosvay-kódexekkel kapcsolatban helyesen megállapított (i. m. 156.) mind a nyolc kézirat esetében igaz, ugyanis az „Item, si servus seniorum, si miles suum comitem interfecerit” mondat, noha értelem szerint ide tartozik, minden kódexben az előző kapitulum végén található.

²⁸ BÓNIS szerint nagyon hasonlít a Kálmán alatt tartott II. zsinat 2., 3. kapitulumára. (i. m. 466., 479—481.)

²⁹ ZÁVODSZKY: i. m. 153.

³⁰ KARÁCSONYI JÁNOS: Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla, Bp., 1891., 40.; SZENTPÉTERY IMRE: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIV. kötet 10. (1918) 29—32. Vö. KRISTÓ GYULA: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, t. XXI., Szeged, 1966., 7., 10.

ú.n. Szent László-féle III. dekrétum 17. fejezete³¹ azon tolvajok esetében, akik az egyházba menekülnek és bűnüket beismerik, a büntetést Szent István törvénye alapján állapítják meg. Hatályát vesztté, az uralkodó halálával múltba sülyedt jogszabályt mégsem idézne a törvény, méghozzá ismert voltát feltételező módon, ha azt nem tartaná még élő jognak.³² Ha a templomba menekülő tolvajokról nem történt volna intézkedés első királyunk korában, a fent nevezett kapitulumnak nem sok értelme lenne. A menedékjog elismerése szükséges volt olyan körülmények között, amelyekben a magánbosszú érvényesülése veszélyeztethette volna a bűncselekmény tárgyalagos elbírálását,³³ tehát szükséges volt István korában, amikor még erőteljesen élt a nemzetiségi—törzsi szokásjog. (Továbbtételét bizonyítják a törvények is. István nem tiltotta kifejezetten a magánbosszú érvényesülését, de küzdött ellene. A kardrántást, házratörést, gyújtogatást szigorúan büntette, csak a mérgezőkkel és megrontókkal szemben tett engedelményt, akiket a sértettnek és rokonságának kezébe adott.³⁴) Ugyanakkor szükséges volt az István halálát követő, illetve I. László trónralépését megelőző zűrzavaros állapotok miatt. Nem véletlen, hogy az ú.n. László-féle III. dekrétum és László II. törvénykönyve összesen hat esetben ítélik az egyházba futó bűnösökről.³⁵

Az Admonti kódexből hiányzó 53. kapitulum „De versucia comitum”³⁶ címmel, témáját tekintve szorosan kapcsolódik a következő, minden kéziratban meglevő „De adulatoribus”³⁷ rubrumú törvényhez, hiszen mindkettőben a rágalalmazásról van szó, csak az előbbi súlyosabb esetet, a király ellen, a király és hívei közti jóviszony ellen ármánykodók büntetését tárgyalja. Noha a későbbi interpoláció lehetősége sem kizárható, feltehetően akkor hozhatták, amikor a vármegyeszervezet élükön az ispánokkal kiépült.

A „De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum” című 50. kapitulum³⁸ azért különösen érdekes, mert nemcsak az István-kori, hanem középkori törvényeink között sem találkozzunk hasonló jogesettel. Itt jegyeznénk meg, hogy Závodszy a „servus” szót önkényesen „senior”-nak értelmezi, és a lábjegyzetben megjegyzi, hogy a Thuróczi- és Ilosvay-kódexekben a „servus” tévesen szerepel.³⁹ Valószínűleg elképzelhetetlennek tartotta, hogy „servus” királyi birtokközpont vagy vár élén állhatott, és az ilyen „servus” tanúságát az ispánokéval egyenrangúnak fogadják el. Szilágyi Loránd viszont az István-törvények magyarra történő átültetésénél a „servus”-t rabszolgának értelmezi és fordítja.⁴⁰

A „servus” fogalom István-kori értelmezését illetően feltétlenül egyet lehet ér-

³¹ ZÁVODSZKY: i. m. 178.

³² Vö. FÓNIS GYÖRGY: Elő törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog, Regnum, 1938—1941., 90.

³³ Vö. uo. 84.

³⁴ FÓNIS GYÖRGY: István király törvényeinek pénzbüntetési rendszere, Alta Regia, Annales Musei Stephani Regis XIV., Székesfehérvár, 1975., 281.

³⁵ I. László III. 4., 5., 17., II. 1., 2., 12. (ZÁVODSZKY: i. m. 174—175., 178., 166—167., 169.) László törvényeiben az asyllum-jog szabályozásáról vö. GYÖRFFY GYÖRGY: A „lovagszent” uralkodása (1077—1095), Történelmi Szemle 20. (1977), 528—539. Az asyllum-jog István-kori meglétét elismeri FÓNIS GYÖRGY is. Vö. Uő.: Középkori jogunk elemei (A római és kánonjog hatása a magyar jogra), Bp., 1972., 100—101.; és fentebb a 32. jegyzet.

³⁶ ZÁVODSZKY: i. m. 156.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. 155.

³⁹ Uo. — TAGÁNYI szerint Szalay és Marczali is „urakra” és nem „szolgákra” érti a törvényt, és megjegyzi, hogy először NAGY GYULA adta a szó helyes értelmezését. (Vö. TAGÁNYI KÁRDY: Szent István alkotmánya és törvényei, OSZKK, Quart. Hung. 2282., 46.)

⁴⁰ Szöveggyűjtemény Magyarország történetének szakkönyvtárához I. rész 1000-től 1526-ig, szerk. LEDERER EMMA, Bp., 1964., 26.

teni Bolla Ilona és Györffy György⁴¹ azon megállapításával, hogy a „servus” a rabszolgnaknál szélesebb társadalmi réteget jelöl, hogy a szabad és szolga közt nem húzódhatott merev választófal: a rétegek nem voltak elzártak és mozdulatlanok, hanem bizonyos társadalmi mobilitás érvényesült, ami lehetővé tette a szabadabb rétegbe való áthelyezést, de a szolgasorba taszítást is.⁴² Ezt alátámasztják a törvények is, amelyek intézkednek a saját szolgák felszabadításáról (I. 18.);⁴³ tiltják más szolgáinak ura tudta nélküli felszabadítását (I. 21., II. 5.);⁴⁴ a szabadok szolgasorba hajtását (I. 22.).⁴⁵ Szolga lehet a szabadból, ha más szolgájával harmadszor is fajtalankodik és nem tudja megváltani magát (I. 28.)⁴⁶; vagy ha rabszolganót vesz feleségül (I. 29.);⁴⁷ vagy ha tolvajlást követ el, és nem tudja megváltani magát (II. 7.).⁴⁸

Egy olyan társadalomban, amelyben a pápa „servus servorum dei” és „servus dei” címmel él, ahol a nádor, az ispánok és birtokosok a királyi szolgái, s ahol a vitézek az ispánok jobbágjai, ott mindenki szolgája valakinek.⁴⁹ Vagy ahogy Bolla Ilona fogalmazott: a servus szót némelykor egészen általános jelentésében használták, egyszerűen a propriusi-mivoltot, a vele jelölt személy tulajdonosi hatalom alatt állását jelezték vele, a proprius-függés adott fokának közelebbi feltüntetése nélkül.⁵⁰

Kiket értünk hát a „regalis curia” vagy „civitas” élére állított servusokon? Itt semmi esetre sem értelmezhetjük a „servus” szót csak általános propriusi-mivoltában. Igaza lehet Erdélyi Lászlónak, hogy István törvényére éppen azért volt szükség, mert az ilyen ispánokat a bírák nem akarták a többi ispánok közt tanúul elfogadni, tehát nem tartották őket velük egyenrangúnak.⁵¹ Meggyőző Györffy György álláspontja, hogy ezek nem feltétlenül megyei várispánok, hanem kis királyi várak, erődítményszerű udvarházak, birtokközpontok kisebb rangú előjárói, akik rátermettségükkel, jó szervezőképességükkel kitűntek félszabad állapotú társaik közül.⁵² Bolla Ilona a curtis-szervezetről szólva kiemeli, hogy itt a comesi tisztség jellegénél fogva jelentéktelenebb volt a várispáni tisztségnél. Míg ez országos funkció volt, amaz a királyé, mint magánuré, és szerinte a curtisok tisztségeit elsősorban a szervezet kötött liberjei, sőt szolganépei töltötték be.⁵³

E kapitulumban azonban nemcsak a curtisok élére állított ispánokról van szó. Semmi sem indokolja és bizonyítja, hogy a civitast itt szűkebb értelemben használták. Véleményünk szerint István korában lehetséges volt, hogy nemcsak a curtisok, hanem a kisebb, illetve nagyobb várak élén is állhattak „servus-ispánok”, akik kiemelésük által az udvarnokoknál⁵⁴ — akikről tudjuk, hogy átmeneti helyzetű félszabad réteg, mert

⁴¹ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve, Bp., 1977., 456—466., 475—519. (A továbbiakban: István király)

⁴² Uo. 485. — BOLLA ILONA: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 100. (1983), 30.

⁴³ ZÁVODSZKY: i. m. 147.

⁴⁴ Uo. 147—148.; 154.

⁴⁵ Uo. 148.

⁴⁶ Uo. 149—150.

⁴⁷ Uo. 150.

⁴⁸ Uo. 154.

⁴⁹ GYÖRFFY: István király, 484.

⁵⁰ BOLLA: i. m. 207.

⁵¹ ERDÉLYI LÁSZLÓ: A tizenkét legkrikusabb kérdés (Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései c. könyve bírálatához, Történelmi Szemle, 1916.) Kolozsvár, 1917., 14—15.

⁵² GYÖRFFY: István király, 242. — GYÖRFFY szerint feltehetően többségükben idegen etnikumúak, főként szlávok lehettek, hiszen a heterogén szolgálonépségben a szlávok számarányukkal is kitűntek bizonyos mesterségek sajátos ismeretén kívül. Ezt a nézetét a wladár > aladár etimológiával is alátámasztja. — Uo. és 248.

⁵³ BOLLA: i. m. 65. és 66. old. 67. jegyz.

⁵⁴ Ld. 55. kapitulum (ZÁVODSZKY: i. m. 156.).

lopásuk esetén a „lex liberorum” alapján ítélik meg őket, de a szabadok közt nem tanúskodhatnak —, szabadabb társadalmi helyzetbe kerültek, hiszen „testimonium eius inter comites recipiatur”, noha István más esetekben a justinianusi törvényt „servo penitus non credatur” szellemében járt el, és teljességgel megtiltotta, hogy szolgá szabaddal szemben tanúskodjon.⁵⁵ Itt jegyeznék meg, hogy az udvarnokokról szóló törvényt Bolla Ilona szerint az Admonti kódex variánsa alapján lehet helyesen értelmezni, amely nem utal az udvarnokok ellentmondásos és a servusokétól különböző jogállásra, hiszen itt csak arról van szó, hogy az udvarnokok felett „lege” kell ítékezni.⁵⁶ Ha ezt a változatot fogadjuk el helyesnek, érthetlenné válik, hogy miért hozták a törvényt. Ha az udvarnokok egyértelműen servusok — ahogy azt Bolla feltételezi — miért kellene tanúságukat a szabadok közt elfogadni.

Visszatérve a „De testimonio servorum regali curie vel civitatis prepositorum” című kapitulumra. Ha az említett servusok a tanúskodásban a tényleges ispánokkal azonos jogokat élvezhettek, akkor valószínű megillette őket az ispánokéhoz hasonlóan anyagi juttatás is. Ebből következik, hogy idővel vagyont szerezhettek, azt átörökíthették, és utódaik — ahogy azt Györffy is megjegyzi — aligha térhettek vissza az „ínségbe”, hanem már a „bőségben” élhettek.⁵⁷

A feudális uralkodó osztály megerősödése után nem valószínű hogy szükség lett volna az ún. „servus-ispánokra”. Legalábbis nem az István-kori értelemben. Igaz, hogy a 13. századi okleveles adatok azt bizonyítják, hogy a curtis-szervezet comesi tisztségeit — különösen az udvarnokok körében — az illető szolgáltató nép köréből kiemelték is viselték,⁵⁸ arra azonban nincs adat, hogy a civitas élén ilyenek előfordultak volna. Nézetünk szerint az ún. „servus-ispánok” léte csak István uralkodása idején képzelhető el, tehát e törvénynek első királyunk korában már meg kellett lennie. Azért hagyta volna ki az Admonti kódex scriptora, mert a 12. század társadalmi számára e kapitulum már semmit sem jelentett, vagy azt akarta megakadályozni kihagyásával, hogy István tekintélyére hivatkozva, a kialakuló feudális uralkodó osztályhoz nem tartozók is ispáni tiszteletet nyerjenek?

Ha el is fogadjuk, hogy az előbb említett törvény szándékosan maradt ki, elmondhatjuk-e ugyanezt a „De decimacione”⁵⁹ című kapitulumról is?

A tizedről szóló törvény, ahogy később Könyves Kálmán is utal rá,⁶⁰ ősrégi. Már az egyiptomiaknál is élvezte a papság. Az egyházban is korán elterjedt ez a szokás, és törvénnyel is szabályozták.⁶¹ Karácson Imre szerint ezt az ősi szokásjogon alapuló törvényt már az első, az 585. évi II. maconi zsinat 5. kánonja is előírja.⁶² Legkorábbi fennmaradt törvényeink tanúsága szerint László öt, Kálmán két ízben rendelkezik a püspököknek fizetendő tizedről.⁶³ A középkor folyamán szinte valamennyi uralkodónk, kinek törvényei fennmaradtak, hozott róla intézkedést valamilyen formában. Az István-féle kapitulum azt a részét, amely a tized eltitkolása miatt járó bün-

⁵⁵ Györffy: István király, 477., 488.

⁵⁶ Bolla: i. m. 34—35. old. 27. jegyz. — Bolla e kódexbeli kapitulumcímet is hitelesebbnek tartja a későbbi variánsokénál. (Uo.) Szerintünk viszont az Admonti kódex e fejezetének címe („Ne furis testimonium recipiatur”) és tartalma közt némi ellentmondás van. Noha a törvények szólnak asszonyok tolvajlásáról, szabadok, szolgák lopásáról, tehát kiterjednek az egész társadalomra, e kapitulum szövegében csak egy társadalmi rétegről, a tolvaj udvarnokokról történik említés.

⁵⁷ Györffy: István király, 485.

⁵⁸ Bolla: i. m. 66. old. és 67. jegyz.

⁵⁹ Závodszy: i. m. 156.

⁶⁰ Kálmán I. 25. Závodszy: i. m. 186.

⁶¹ Vö. Závodszy: i. m. 56.

⁶² Karácson Imre: i. m. 41.

⁶³ László III. 13.; I. 27., 30., 33., 40.; Kálmán I. 25., 66. (Závodszy: i. m. 177., 162., 163., 164—165., 186., 192.,)

tetést a püspöknek rendeli, a külföldi analógia nem ismeri.⁶⁴ Egyedül a mi I. László királyunk I. dekrétuma 40. kapitulumában találkozunk hasonló rendelkezéssel.⁶⁵

Annak ellenére, hogy az Admonti kódexből kimaradt, egészen biztos, hogy Szent István-i eredetű. A klérus a feudális állam ideológiai támasza, elsődrendű kedvezményezettje, az egyház anyagi alapja, egyik legfontosabb jövedelemforrása viszont a tized.⁶⁶ István törvényeiben mindenütt nyilvánvaló az egyház szempontjainak érvényesülése, hiszen a király egyben „defensor ecclesiae”.⁶⁷ A törvények, zsinati határozatok tág teret biztosítanak a kánonoknak, és az állam kötelessége érvényt szerezni a rendelkezéseknek, így az egyház parancsait is végső soron az állam kényszeríti ki.⁶⁸ Elképzelhetetlen tehát, hogy első királyunk, aki az egyházszervezetet kiépítette, aki a püspökségeket különböző javadalmakkal látta el, aki még olyan kevésbé lényeges dolgokra is ügyelt, mint pl. hogy a tiz falu templomába miről kinek kell gondoskodnia (II. 1.),⁶⁹ a tized törvénybe foglalásáról megfedlekett volna. Csak a szokások alapján viszont nem valószínű, hogy a távolról sem hithű keresztény magyarok zokszó nélkül adóztak volna a papságnak. A tizedtörvény István-kori meglétét bizonyítják a fennmaradt, érdemi részében hitelesnek elismert oklevelek: pannonthalmi alapítólevél,⁷⁰ veszprémvölgyi apácák görög nyelvű alapítólevele⁷¹, a későbbiek közül Imre király oklevele 1198-ból;⁷² de szó van róla az ún. „somogyi tizedek” kapcsán a három István-legendában⁷³ is, sőt krónikáink⁷⁴ is említést tesznek róla. A későbbi interpoláció lehetősége tehát teljességgel kizárható.

Abban, hogy István a tizedről törvényt hozott, senki sem kételkedik, sőt egyes történészek az ún. II. törvénykönyve datálásánál is a király és királyság elleni összeskúvésról szóló kapitulumokkal együtt mérföldkönek számítják. Történészeink — kevés kivételtől eltekintve (Erdélyi László, Csóka Lajos)⁷⁵ — István első dekrétumát uralkodása leelejére datálják. Ennek az oka valószínűleg az volt, hogy a nagylegenda, amely — tekintettel a 70 éves memóriahatárra⁷⁶ az 1010/13 körüli időkre vonatkozóan jól informált —, István törvényhozása idején a koronázást követő időszakra teszi. Igaz ugyan, hogy csak annyit állapít meg, hogy „miután elnyerte az uralom méltóságának jelvényét, Magyarország püspökeivel és főuraival együtt törvényt ho-

⁶⁴ Vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon, Bp., 1971., 16.

⁶⁵ ZÁVODSZKY: i. m. 164—165.

⁶⁶ Vö. MÁLYUSZ: i. m. 17—20.

⁶⁷ Vö. Admonti I. 13. (ZÁVODSZKY: i. m. 145.)

⁶⁸ Vö. LEDERER EMMA: Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon, Századok, 1949., 81—82.; BÓNIS: Középkori jogunk elemei (A római és a kánonjog irodalma hazánkban), 20.

⁶⁹ ZÁVODSZKY: i. m. 153.

⁷⁰ SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Bp., 1923., I. 2. sz.; kiadva még: KARÁCSONYI JÁNOS: i. m. 101—102, 146—177.; A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története, Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ, I. Bp., 1902., 597—598., facsimile 56—57.

⁷¹ SZENTPÉTERY: Kritikai jegyzék I. 1. sz., KARÁCSONYI: i. m. 25—39.

⁷² Kiadva: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, Ed. KNAUZ F., I. köt. Strigonii, 1874—1882., 156.

⁷³ Kiadva: Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, Szerk. SZENTPÉTERY IMRE, II. Bp., 1938., (a továbbiakban: SRH) 363—440. Kiadás és magyar fordítása az Ernst-kódex alapján: VARJÚ ELEMÉR: Legendae Sancti Regis Stephani, Szent István király legendái, Bp., 1928., 3—25., 29—44.; István király emlékezete, Ford. KURCZ ÁGNES, Bp., 1971. 41—85.

⁷⁴ SRH I. 314. old. (64); II. 36. old. (45), 66. old. (28). Képes Krónika, Cronicon Pictum, Ford. GERÉB LÁSZLÓ, Bp., 1964., 98.

⁷⁵ ERDÉLYI LÁSZLÓ: Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig, Bp., 1942., 15. (A továbbiakban: Magyarország törvényei); CSÓKA J. LAJOS: Szent István intelmeinek és törvényeinek szerzősége, Vigilia, 1964., 456.

⁷⁶ A 70 éves memóriahatárra: GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján, MTA II. Oszt. Közl., 18. Bp., 1969., 222—225.

zott”. Ez a megjegyzés azonban csak a törvényhozás tényére és nem a törvények írásba foglalására, illetve egybeszerkesztésére vonatkozik.

Első királyunk második dekrétumának keletkezése viszont történészeink szerint uralkodása vége felé tehető, és — ebben minden István törvényeivel foglalkozó tudós egyetért — „addenda et corrigenda” jellegű. A második törvénykönyv datálására az Imre herceg halálát követő Vazul-féle összeesküvés (1031/32) szolgált kiindulópontul, és a király és királyság elleni összeesküvésről szóló két kapitulummal (II. 2., 51.)⁷⁷ hozták kapcsolatba. Erdélyi a datálásnál figyelembe veszi a falusi plébániaalapításról szóló (II. 1.)⁷⁸ fejezetet, valamint a tizedtörvényt, amely szerinte nem jöhetett létre István uralkodása kezdetén, hanem csak jóval később, amikor „a tapasztalatok ezeket szükségesnek mutatták”.⁷⁹ Erdélyivel szemben Györffy a dézsma bevezetését 1001-re teszi — hivatkozva az 1002-re datálható pannonhalmi alapítólevélre, és noha a második törvénykönyv keletkezési idejére vonatkozóan határozottan nem foglal állást, az egyházi tized törvénybefoglalására az 1031—1032 utáni időpontot túl későinek találja, hisz az szerinte legutoljára Ajtony leverése után, 1009-ben indokolt, amikor egy olyan terület kapcsolódott be az egyházszervezetbe, ahol a papok nem szedtek tizedet.⁸⁰ Az 1009 előtti datálás viszont csak egyike az Ajtony elleni háborúk lehetséges kelet-meghatározásainak. A kútfők datálatlan tudósítása miatt a történészek véleménye megoszlik. Az egyik tábor az 1025—30 közötti évek tájára helyezte, a másik az 1003 utáni évek valamelyikére tette.⁸¹ A tized törvénybeiktatását, és ily módon a második dekrétum keletkezési idejét az Ajtony elleni harc dátumával összekapcsolni tehát nem túl szerencsés. Annál is inkább, mert a tizedről szóló kapitulum csak azon kéziratokban található meg, amelyek nem bontják két könyvre első királyunk törvényeit. Hiányzik tehát az általában véve legjobbnak, István korához, így a feltételezhető összforráshoz is legközelebb állónak kikiáltott Admonti kódexből.⁸² Miért maradt ki? Szándékosan? Amikor a kódexet másolók is papok voltak, amikor a 12. század püspök királya — mint említettük —, két helyen is szól törvényeiben a dézsmáról, amikor e században tizedper is folyik; vagy éppen azért tartották feleslegesnek, mert László és Kálmán törvényei részletesebben, pontosabban körvonalazottan tárgyalják a kérdést?

Véleményünk szerint az Admonti kódexből hiányzó hat kapitulumból az utóbb tárgyalta kettő bizonyíthatóan István-kori, de a többi fejezet esetében sem lehet az István-kori eredetet kizárni. Tehát semmiképpen sem állja meg helyét az a nézet, amely szerint a 12. századi kéziratból hiányzó kapitulumok egyértelműen későbbi interpoláció eredményei lennének. Ha viszont első királyunk uralkodása alatt hozták őket, miért hiányoznak az Admonti kódexből?⁸³

Kérdésünk újabb kérdéseket vet fel. Hogyan és mikor kerülhetett Admontba

⁷⁷ ZÁVODSZKY: i. m. 153., 155.

⁷⁸ Uo. 153.

⁷⁹ Vö. ERDÉLYI: Magyarország törvényei. 28.

⁸⁰ GYÖRFFY: István király, 169., 270.

⁸¹ Vö. KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica t. XVIII.*, Szeged, 1965. 10—11. old. és 54—63. jegyz.

⁸² Az István korával foglalkozó modern kutatás mindössze három kódexre (Admonti, Thuróczi, Ilosvay) korlátozta figyelmét. E három közül szinte egybehangozón az Admonti kódexet tartják hitesebbnek történészeink. Csak néhány óvatos megjegyzés olvasható a Thuróczi-kódex, ill. a Thuróczi és Ilosvay-kéziratok megbízhatóbb voltára. (ERDÉLYI LÁSZLÓ: Magyarország társadalma a XI. század törvényeiben, Bp., 1907., 9.; Uő.: Magyarország törvényei, 13.; JACOB V. SAWICZKI: *Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stephans des Heiligen, Ungarische Jahrbücher IX.*, 1929., 421.)

⁸³ Úgy véljük, a véletlen kizárhatjuk hat egymást követő kapitulum esetében.

István törvényeinek egyik, feltehetően legrégebb változata? Ha a kéziratot a 12. században Magyarországon készítették, mint ahogy Bartoniek Emma utalt rá,⁸⁴ miért nem tartalmazza László és Kálmán törvényeit? Lehetséges lenne, ahogy azt Kosztolnyik feltételezi, hogy a kézirat a stájerországi kolostorban készült egy olyan, már a 11. században Admontba került kódex alapján, amelyet a kolostort látogató királyi kíséret egyik tagjától szereztek?⁸⁵ Kosztolnyik a Kézai-krónika 61., illetve a krónika 126. és 136. fejezetére hivatkozva érvel, mely szerint Salamon király anyját és feleségét Admontban temették el.⁸⁶ A krónikák Zsófiát említik Salamon feleségeként, viszont ahogy Pauler Gyula már rámutatott, Salamon felesége Judit névre hallgatott, és Zsófia neve krónikáinkba csakis a II. Béla Zsófia leányával való összetévesztés következtében jutott.⁸⁷ Kristó Gyula hívja fel a figyelmet, hogy Judit német volta és Zsófia német jegyessége valószínűsíti a névtévesztés lehetőségét, azonkívül kettőjük azonosítását elősegíthette az admonti kolostorhoz fűződő kapcsolatuk is.⁸⁸ Nézetünk szerint a krónikahely igazságát bizonyítja az a tény is, hogy II. Béla leánya, II. Géza testvére, Zsófia, 1145 körül házassága meghiúsulásával ide, a stájerországi kolostorba vonul,⁸⁹ tehát a királyi udvarnak korábban is lehettek kapcsolatai Admonttal. Így feltételezhető, hogy Salamon király magyarországi bukásával összefügg az István-törvények első változatának külföldre kerülése. Ezzel magyarázható lenne, hogy miért csak első királyunk törvényeit, és annak is elszigetelt, egyetlen későbbi kéziratban sem található változatát tartalmazza 12. századi kódexünk. Az a tény pedig, hogy az eddig felbukkant nyolc kézirat törvénytövegének egyike sem azonos, vagy közel hasonló az Admontihoz, azt a feltételezést erősíti meg, hogy a 12. századi kéziratot nem Magyarországon készítették, és bizonyítja, hogy a későbbi kódexekben megőrződött lehetett a hazánkban elterjedt hivatalos változat. Ez utóbbi megállapításunkat alátámasztja, hogy Mossóczy, aki a 16. században még lényegesen több kéziratot ismerhetett — hisz egyik könyve dedikációjában megemlíti, hogy egy-egy törvény szövegének helyes megállapítására tíz, sőt ennél is több kéziratot használtak a bírák⁹⁰ —, Telegdyvel közösen szerkesztett, nagyszabású munkája kiadásánál⁹¹ egyértelműen a későbbi kéziratok alapján dolgozott, az admonti változat ismeretének nyomát sem találjuk.

Azzal a problémával, hogy hogyan hozhatta első királyunk törvényeit, sokan, különféle szempontból vizsgálva a kérdést, különféle eredményre jutva foglalkoztak már. Mindenesetre az bizonyosnak látszik, hogy 41 évi urakodása alatt több ízben, többféle fórumon törvénykezett.⁹² Valószínűleg a Nagy-Károlyi törvényhozásához hasonló lehetett a miénk is. Az egy alkalommal hozott törvényeket kihirdették, felte-

⁸⁴ BARTONIEK: i. m. 12.

⁸⁵ KOSZTOLNYIK: i. m. 113.

⁸⁶ SRH I. 181., 397., 411.

⁸⁷ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I., 429. old. 210. jegyz.

⁸⁸ KRISTÓ GYULA: fentebb a 30. jegyzetben i. m. 13. old. 93. jegyz.

⁸⁹ VÖ. F. FONT MÁRTA: II. Géza orosz politikája 1141—1152., Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, t. LXVII., Szeged, 1980., 35.

⁹⁰ VÖ. IVÁNYI BÉLA: i. m. 60—61.

⁹¹ Decreta, constitutiones et articuli regum inlyti regni Vngariae ab anno domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sexquimillesimum octogesimum tertium publicis comitis edita. Cum rerum indice copioso. Tirnaviae cum Sacrae Caesareae Regieque Maiestatis gratia et privilegio anno Domini MDLXXXIII recens impressa.

⁹² Ezt támasztja alá a törvényekben (ZÁVODSZKY: i. m. 145—146., 150., 151., 152., 147., 150., 148., 151.) előforduló „noster senatus”, „regalis senatus” (Admonti: I. 14., 15., 31., 34., II. 2.), „regale concilium” (Admonti: I. 20., 29.), „nostrorum primatum conventus” (Admonti: I. 25.), „commune concilium” (Admonti I. 35.), valamint a gyakran előforduló „volumus”, „decrevimus”. VÖ. SZILÁGYI LORÁND: A magyar királyi tanács első százada, Levéltári Közlemények, 18—19. (1940—41), 157—169.; GYÖRFFY: István király, 270.

hetően írásba is fektették, melyeket — Györffyt idézve — „Magyarország érseke ugyanúgy átolvasott, ellenőrzött és javított, mint minden királyi oklevelet, melyben az érsek neve, mint ellenőrző szerepelt”.⁹³ Szerintünk az így hozott határozatok egy részét később összegyűjtötték, és az e korban közkézen forgó pseudoisidori gyűjtemény, valamint a Lex Baiuvariorum egyik példánya alapján törvénykönyvvé szerkesztették. Elképzelhető, hogy a különböző időben hozott intézkedések nem mindegyikét találták meg az első szerkesztés idején, esetleg ezért hiányzik pl. a feltétlenül István uralkodása elején hozott dézsmatörvény. Az így keletkezett első változat másolata kikerülhetett az országból még I. László trónra lépése előtt, majd talán a Kosztolnyifeltételezte módon elkerülhetett Admontba. Ezzel magyarázatot kaphatnánk nemcsak arra a kérdésre, hogy az említett hat kapitulum miért hiányzik, hanem arra is, hogy például miért nem szerepel egyik változatban sem István vásártörvénye, melyre Kálmán utal (I. 34.),⁹⁴ és amelynek első királyunk kori létét igazolja, hogy László már tilalmazta a vasárnapi vásártartást (I. 15., 16.),⁹⁵ és végül érthetővé válna, hogy miért nem tartalmazzák István törvényei általában a gazdasági életre vonatkozó intézkedéseket, melyek hiányára Györffy György is rámutatott.⁹⁶

Mikor készülhettek a kéziratokban megőrződött változatok? Mint fentebb említettük, a jelenleg ismert kódexeket vizsgálva alapvetően két redakcióról beszélhetünk, de a későbbi kéziratokban fennmaradt törvénytöredék is két szerkesztésre utal. Jelöljük az admonti változatot „A”-val; a Budai János-féle, Thuróczi-, Debreceni és Besztercebányai kéziratokban megőrzött változatot „B₁”-gyel; a Kollár-, Ilosvay-, Nádasdy-, Festetics-kódexekben fennmaradtat „B₂”-vel.

Azonban az „A” változat szerkesztése sem egy alkalommal született, mint ahogy arra már sokan rámutattak.⁹⁷ Az ún. első dekrétum kapitulumait még valószínűleg István korában szerkeszthették egybe, viszont a stílusában eltérő, egyetlen István-kori írásműhöz sem hasonlítható ún. második dekrétum szerkesztése később, I. András korában készülhetett. Állításunkat igazolná, hogy I. András azt a jogállapotot akarta helyreállítani, amely István halála előtt uralkodott, és első királyunk rendelkezéseinek drákói szigorral kívánt érvényt szerezni. Gerics József szerint is az 1040-es évek jelensége a Péterrel szemben Istvánhoz és az „atyai törvényekhez” fordulás, hiszen I. András István királyi jelvényeit is kerestette.⁹⁸ Köztudott, hogy I. András dekrétumtöredéke csak 15. századi forrás alapján ismert. Az „Andreae Primi Edictum sive Constitutiones” című hét szakaszból álló rendelkezéseket Mossóczy és Telegdy — Bonfini történeti elbeszélése⁹⁹ nyomán — iktatták a törvények közé.¹⁰⁰ Megjegyeznénk, hogy Sawiczki a nagyobb Gellért-legendára, valamint a Bécsi Képes Krónikára hivatkozva támasztja alá e ponton hasonló nézetét, utalva Leodvin bihari

⁹³ GYÖRFFY: UO. 270—271.

⁹⁴ ZÁVODSZKY: i. m. 187.

⁹⁵ Uo. 160. — László vásártörvényéről: KUMOROVITZ L. BERNÁT: Szent László vásártörvénye és Kálmán király pecsétes cartulája, Athleta Patriae, Szerk. MEZEY LÁSZLÓ, Szent István Társulat, Bp., 1980., 83—109.

⁹⁶ GYÖRFFY: István király, 271.

⁹⁷ MADZSAR IMRE szerint az ún. első és második dekrétum-között sem tárgyi, sem szövegbeli egyezés nincs (Szent István törvényei és a frank kapitulárek, Történelmi Szemle, 1920.), valamint rámutatott a kettő közti stílusbeli eltérésekre is (Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum, Történelmi Szemle, 1921.). A két törvénykönyv stílusát elemezve MADZSARHOZ hasonló eredményre jutott HORVÁTH JÁNOS is (Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái, Bp., 1854., 106.). Szerinte a második könyv későbbi. Legutóbb pedig GYÖRFFY GYÖRGY (István király, 271.).

⁹⁸ GERICS JÓZSEF: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája, MKSz 98. (1982.) 4., 309.

⁹⁹ Rerum Ung. Decad. II., Libr. II. 197. (Zsámboki kiadás 1581.)

¹⁰⁰ Lásd fentebb 91. jegyz. 15. old.

püspökre, aki szerinte az ereklyék rendszerezésén és azonosításán kívül István törvényhozói hagyatékát is összefoglalta.¹⁰¹ Tehát — szerintünk — a később, de még István uralkodása alatt hozott, fennmaradt, de eddig dekrétumba nem foglalt határozatokat az első törvénykönyv átszerkesztése nélkül hozzáfűzhették a meglevőhöz. Talán ebből adódhat az ún. második dekrétum rendszertelensége is, valamint 2. kapitulumának ellentmondása, ahol az „Ast si quis in consilio regie mortis aut traditionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sentencie”¹⁰² mondatot az eredeti kapitulumba I. András szellemében betoldották. Fejvesztéssel ugyanis István nem büntet, viszont ha hinni lehet a későbbi forrásnak¹⁰³, András szerint: „Qui vero constitutionem contemneret ... capitis et rerum omnium reus esset...”

Feltevésünk szerint a „B₁” változat szerkesztése az „A” felhasználásával vagy a azzentté avatás körül — hiszen ekkor kezdődik meg a magyar hagyományok gyűjtésének, a magyar szentek kultuszának kezdete —, vagy még inkább Kálmán király uralkodása alatt készülhetett. Ez utóbbi mellett szól — Györffy szavait idézve —, hogy „Kálmán Szent Istvánt nem csupán nemzetsége első királyának tekintette, hanem követendő példaképnek is. Szentté avatásának egyetemes elismertetése érdekében újból megíratta életrajzát, rendeleteit és adományait szentnek és sérthetetlennek tartotta, törvényeihez a sajátját úgy mérte, mint alaphoz a felépítményt, egyik fiát Istvánra keresztelte, s Szent István utódai közül elsőként melléje, a fehérvári bazilikába temettette magát.”¹⁰⁴ Könyves Kálmán — ahogy az az Alberik klérikus által írt törvénykönyv előszavából is kiderül — István törvényeit átvizsgálta.¹⁰⁵ Nem lehetetlen, hogy a művelt, írástudó, kánonjogban is jártas király talán még püspök korából ismerhette István azon törvényeit, amelynek az első változathoz kimaradtak, így elrendelhetette első királyunk törvénykönyvébe nem foglalt határozatainak összegyűjtését, dekrétumának újraszzerkesztését, amelyet a kényelmes másoló-szerkesztő az ismert módon, és a teljességre törekvés nélkül oldott meg. (Sawiczki szerint ez a változat készült I. András korában.¹⁰⁶)

Az „A” változat nemcsak a hiányzó hat kapitulumban, illetve a többletként jelentkező két fejezetben különbözik a „B₁”-től, hanem egy-egy mondat, félmondat, helyenként többet, helyenként kevesebbet tartalmaz,¹⁰⁷ nem beszélve az egy-egy szavas eltérésekről, a szöveg értelmét hol zavaró, hol nem zavaró szórendi különbségekről. Érdekes a kapitulumok címeinek összehasonlítása is. Az Admonti kódexben a fejezetcímek az első törvénykönyvben a Prefatióval együtt hét esetben;¹⁰⁸ a második

¹⁰¹ SAWICZKI: i. m. 423—425.

¹⁰² ZÁVODSZKY: i. m. 153.

¹⁰³ Lásd fentebb 99. jegyz.

¹⁰⁴ GYÖRFFY: István király, 359.

¹⁰⁵ „... regni principibus congregatis, tocius senatus consultu prefati regis sancte memorie Stephani legalem textum recensuit, ...” (ZÁVODSZKY: i. m. 183.)

¹⁰⁶ SAWICZKI: i. m. 425.

¹⁰⁷ Csak az Admontiban: Az I. 14. kapitulumon belül az „Item de homicidiis” címmel szereplő; a II. 2. fejezetben a már idézett (lásd 102. jegyz.) mondat. Az I. 1. utolsó mondata „amputa vel”, az I. 19. kapitulum utolsó mondata „ac cesura capillorum”, a II. 14. első mondata „falsum testimonium” kifejezéssel bővül.

Az Admontiból hiányzik: Az I. 1. kapitulum „Quocirca decipitur quisquis plus in propriis, quam in dominicis rebus gloriatur” mondata; az I. 28. kapitulum „... ne cum alienis fornicentur ancillis. Si quis autem improvidus hanc cautionem transgrediens, ...” tagmondataiból az Admontiban mindössze a „Quisquis transgrediens, ...” szavak szerepelnek. Az Admonti I. 12. utolsó mondatát a többi kézirat megtoldotta az „... et divina iudicia nobis sint incognita” tagmondatával.

¹⁰⁸ Az Admonti kódex Prefatio-ja, I. 1., 2., 22/b, 23., 24., 26/b kapitulumai. (ZÁVODSZKY: i. m. 141—143., 148—149.)

dekrétum mindössze 15 kapitulumuk közül pedig egy fejezet (II. 13.)¹⁰⁹ kivételével minden esetben eltérnek a „B₁” kéziratának kapitulumcímeitől,¹¹⁰ sőt az eltérő című 14 kapitulumból tizenkettőnek egészen más a címmegfogalmazása.¹¹¹

A „B₁” és „B₂” változat között ilyen nagyfokú különbségek nincsenek. A két változat szövegtartománya azonos, az eltérések nem jelentősek: mindössze egy kapitulum esetében sorrendi különbség;¹¹² szórendi eltérések, melyek a szöveg értelmét nem zavarják; leggyakoribb az első dekrétum kapitulumcímeinek esetenként hosszabb, esetenként egészen más, mindkét változattól eltérő megfogalmazása. Rendkívül érdekes viszont, hogy az ún. második dekrétum kapitulumcímeiben a „B₁” és „B₂” változat vonatkozásában — ellentétben az „A”-val — eltérés nincs.

A háromféle változatot összehasonlítva megállapítható, hogy a „B₁” kéziratai — különösen a legkorábbi, a Budai János-féle kéziratban megőrződött (noha csak kissé pontatlanul másolatát ismerjük) — közelebb áll az admontihoz, mint a „B₂”.

A fentiekből következik, hogy a „B₂” változat vagy a „B₁”-gyel egy időben keletkezett úgy, hogy a közös forrásról másoló egyéni stílusát is érvényre juttatta, vagy — és ez látszik valószínűbbnek — később, és másolása alapjául a „B₁” változat valamelyik kézírata szolgált. Nagyon érdekes az 50. kapitulum utolsó mondatában¹¹³ a másoló elírása. A „B₁” változat kézírataiban: „Item, si servus seniore, si miles suum comitem interfecerit” szerepel, amely a „B₂” változat kódexeiben „Si servus seniore, vel serviens suum comitem interfecerit”-re módosul. Tehát a „B₁” változatban szereplő „miles” helyett a „B₂” minden egyes kéziratában „serviens” olvasható.

A „miles” az István-kori társadalom középrétegét alkotta. A törvényekből kiderül, hogy milesek voltak a királynak, a várispánoknak, a magánföldesuraknak, sőt — ahogy az István nevében fogalmazott, de csak a 11. század második felében készült pécsváradi apátság birtokösszeírásából¹¹⁴ kiderül — éltek milesek az egyházi birtokon is. A 11. század második felétől a „miles” mellett a középréteg jelölésére megjelenik a „minister” elnevezés. Noha volt a szónak egy tágabb jelentése is, amely a 12. század elején kiterjedt a társadalom szolgáló rétegeire a legnagyobbtól a legkisebbig. A „minister” szóval azonos jelentéssel, azzal körülbelül egy időben megjelenik a „serviens” szó is.¹¹⁵ Forrásainkban találkozunk vele.¹¹⁶ Ahogy arra Gerics József már rámutatott, a serviensek helyzete tarka képet mutat, ekkor még a krónikán belül sem mutatkoznak egységes csoport vagy réteg tagjainak, és egyik esetben sem királyi servienseknek nevezik őket.¹¹⁷ Bolla Ilona szerint a királyi serviens elnevezés okleveleinkben az 1210-es évektől jelenik meg¹¹⁸ a 11. század eleji „milesekhez” hasonlóan a társadalom középrétegének, illetve az uralkodó osztály alsó rétegének

¹⁰⁹ ZÁVODSZKY: i. m. 155.

¹¹⁰ Uo. 153—156.

¹¹¹ Az Admonti kódex II. 6., 7. kapitulumai kivételével (ZÁVODSZKY: uo.)

¹¹² Lásd fentebb 14. jegyz.

¹¹³ Lásd fentebb 27. jegyz.

¹¹⁴ Kiadása: Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Bp., 1885—1891. I/4. 574—580.

¹¹⁵ Vö. GYÖRFFY: István király, 468—469., 473—474.

¹¹⁶ István nagyobb legendájában (lásd 73. jegyz.); az első esztergomi zsinat 69. kapitulumában (ZÁVODSZKY: i. m. 205.), amely csak a 12. századi Pray-kódexben található. Az első esztergomi zsinat kapitulumait tartalmazza ugyan a Thuróczi-kódex is, de a 69—72. kapitulumok hiányoznak belőle; az 1113-ra datálható Zobori oklevélben (kiadva: SZENTPÉTERY: Regesták, 46. sz., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Kálmán király oklevelei, Bp., 1892., 44.). Vö. VÁCZY PÉTER: A királyi serviensek és a patriomonális királyság, Századok, 1927—28., 23. old. 1—2. jegyz.

¹¹⁷ GERICS JÓZSEF: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái, Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat: 22., Bp., 1961., 44.

¹¹⁸ BOLLA: i. m. 63.

jelölésére. Szerinte a királyi serviens kifejezés nem állandósult, néhány évtizedig volt csak használatban, és még a 13. század utolsó harmadában átadta helyét és szerepét a „nobilisnak”.¹¹⁹ Noha tisztában vagyunk vele, hogy a „serviens” és „servientes regis” nem azonos fogalmak, a másoló elírása — véleményünk szerint — egyrészt arra utal, hogy a servienseket azonosaknak tarthatta az István-kori milesekkel, másrészt a „serviens” elnevezés a társadalom középrétegének jelölésére annyira általános lehetett, hogy az egyébként pontosan másoló scriptor automatikusan elírhatta. Megjegyeznénk még, hogy máshol ilyenfajta elírással nem találkozunk István törvényeiben.

A fentiek alapján tehát nagy valószínűséggel tehetjük a „B₂” változat keletkezési idejét a 13. század elejére.

Kézirateink tanúsítják, hogy mindkét változat élt még a 16. században is. A „B₁” változat általunk ismert legrégebbi kézirata a Budai János-féle 1406-ból; a legfiatalabb a Besztercebányai a 16. század legvégéről. A „B₂” változat esetében a legrégebbi a Kollár-kódex a 16. század legelejéről; a legfiatalabb a 16. század végi Festetics-kódex.

Összegezve: véleményünk szerint az „A”, vagyis az Admonti változat első dekrétuma I. István, második dekrétumának szerkesztése feltehetően I. András korában készülhetett, és még I. László uralkodása előtt kikerülhetett az országból egyik példánya, amelynek alapján a stájerországi kolostorban a 12. században elkészíthették a nálunk Admonti kódex néven ismert kéziratot. A 11. század végén, 12. század elején kerülhetett sor az „A” változat egy másik példányának felhasználásával a 6 kapitulummal többlet tartalmazó „B₁” megszerkesztésére, majd a 13. század elején a „B₁” valamelyik kézirata alapján készülhetett a „B₂” változat. Az „A” változat, hiányos volta és feltehetően kicsi példányszáma miatt, nem maradt fenn, így a teljesebb „B₁” és „B₂” változatok képviselheték Magyarországon a „hivatalos” István-fele dekrétumokat a hat kapitulummal kevesebbet tartalmazó, elszigetelt Admonti kódexszel szemben.

¹¹⁹ Uo. 68., 70.

RÉFLEXIONS SUR LES ARTICLES QUI MANQUENT
DANS LE CODEX D'ADMONT

Dans cette étude, l'auteur s'occupe de l'ensemble des problèmes de la législation d'Étienne 1er (dit saint) d'après neuf manuscrits. Il cherche une réponse à la question suivante: pourquoi les six chapitres joints au nom d'Étienne 1er manquent-ils dans le codex d'Admont, le plus ancien dépositaire, datant du XIIe siècle, tandis qu'ils se trouvent plus tard dans les codex Budai János et Thuróczy du XVe siècle — dont le premier n'est connu qu'après une copie du XVIIIe siècle —, ainsi que dans les manuscrits Kollár, Ilosvay, Nádasdy, Festetics, de Debrecen, de Besztercebánya du XVIe siècle. Il s'agit des six chapitres suivants: De gladii vulneracione, De gladii evaginacione sine vulnere, De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De conspiracione regis et regni, De decimacione, De versucia comitum.

Après l'analyse respective des chapitres, il en arrive à la conclusion que deux sur six (De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De decimacione) datent démontrablement de l'époque d'Étienne, mais les autres lois ne peuvent pas être exclues de cette époque non plus. Il suppose que les divers chapitres aient été créés en des temps divers sous le long règne d'Étienne et la plupart de ces chapitres, par exemples les chapitres se trouvant dans le codex d'Admont ont été codifiés sous le règne d'Étienne 1er (le 1er décret du codex d'Admont) et sous le règne d'André 1er (1046—1060) le 2e décret du codex d'Admont. Et la composition ainsi formée aurait pu arriver à Admont déjà au XIe siècle et on en a fait une copie au monastère mentionné, au XIIe siècle. Pour justifier ses hypothèses, l'auteur mentionne les relations démontrables de la cour royale hongroise avec Admont et le fait que notre manuscrit du XIIe siècle ne contient pas les lois de nos rois Ladislas et Coloman (1077—1095, 1095—1116). Si le manuscrit s'était écrit en Hongrie, il aurait probablement contenu les lois ci-dessus.

L'auteur dit que le codex d'Admont, indépendamment des chapitres qui manquent, a gardé la seule version isolée des lois de notre premier roi, version qui sera introuvable plus tard même en manuscrit. Selon l'auteur, la deuxième rédaction avec les six chapitres mentionnés aurait pu s'écrire plus tard, autour de la canonisation du roi Étienne (1083), ou plutôt sous le règne du roi Coloman, utilisant la première composition; la troisième rédaction s'est écrite d'après la deuxième, avec des modifications minimales en même temps que la deuxième, ou plutôt au début du XIIIe siècle. Selon les manuscrits qui nous sont parvenus, ces deux dernières versions auraient pu représenter les décrets officiels d'Étienne répandus en Hongrie.

Моника Яноши

РАЗМЫШЛЕНИЯ О НЕДОСТОЮЩИХ СТАТЬЯХ АДМОНТСКОГО КОДЕКСА

Автор статьи занимается проблематикой законодательства Иштвана I. (святого) (997—1038) на основании девяти рукописей. Автор пытается найти ответ на тот вопрос, чем объясняется отсутствие в Адмонтском кодексе XII. века, явившемся самым древним хранителем декретов нашего первого короля, глав связанных с именем Иштвана (De gladii vulneracione, De gladii evaginacione sine vulnere, De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De conspiracione regis et regni, De decimacione, De versucia comitum) которые неются в позднейших кодексах (в кодексах XV. века: Турочи и Яноша Будаи -последний имеется в нашем распоряжении только в форме копии XVIII. века, и также в рукописях XVI. века: Коллар, Илошвай, Надаши, Дебрецени, Фештетич, Бестерцебанаи). Присанализировав отдельные главы, автор пришёл к выводу, что две из шести) De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De decimacione достоверно восходят ко времени Иштвана. Что касается остальных законов, то не исключимо, что они тоже относятся ко времени

нашего первого короля. Автор предполагает, что разные главы появились в разное время, в период долгого правления Иштвана, и большинство из них, а именно главы, имеющиеся в Адмонтском кодексе могли быть кодифицированы во время правления Иштвана I. (например I. декрет Адмонтского к.), или при Андраше I. (1046—1060) (II. декрет Адмонтского к.). Возникшие таким образом тексты могли попасть ещё в XI-ом веке в Адмонт, и в этом монастыре с них сделали копии в XII-ом веке. Это предположение автора подтверждается тем, что достоверно установлено наличие связей между королевским двором и Адмонтом, а также тем фактом, что рукопись XII. в. не содержит законов венгерских королей Ласло и Кальмана (1077—1095, 1095—1116), хотя, если бы рукопись была сделана в Венгрии, она по всей вероятности должна была содержать и эти законы; кроме того, независимо от отсутствия названных глав, Адмонтский кодекс является обособленным в том смысле, что в нём законы нашего первого короля сохранились в таком варианте, в котором в позднейших рукописях нигде не встречаются. По мнению автора, вторая редакция расширенная вышеупомянутыми шестью главами могла появиться на основе первой редакции во время канонизации короля Иштвана (1083), или, что более вероятно, во время правления короля Кальмана. Третья редакция появилась, несомненно, на основе второй, с внесением минимальных изменений, или одновременно с ней, или, что более вероятно, в начале XIII. века. На основе дошедших до нас рукописей можно доказать, что последние два варианта распространились в Венгрии, как официальные декреты Иштвана.